

LUBELSKI ROCZNIK PEDAGOGICZNY
T. XXXVII, z. 4 – 2018

DOI: 10.17951/lrp.2018.37.4.25-33

ANNA GRABOWIEC

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

<https://orcid.org/0000-0002-2096-649X>

NAUCZYCIEL W OBLICZU KRZYWDY DZIECKA

Streszczenie: Spośród różnych dysfunkcji i patologii dotyczących współczesne rodziny szczególnie częste i niszczące są przemoc i alkoholizm. W artykule autorka krótko przedstawia konsekwencje wychowywania się w rodzinie z problemem alkoholowym oraz doświadczania przez dziecko przemocy ze strony najbliższych. Następnie podejmuje refleksję na temat miejsca oraz roli szkoły i nauczyciela w systemie pomocy dzieciom z rodzin alkoholowych i dzieciom-ofiarom przemocy domowej.

Słowa kluczowe: dziecko, przemoc w rodzinie, rodzina z problemem alkoholowym, nauczyciel, szkoła

[...] nie da się przygotować nauczyciela na wszelką okoliczność zawodowego działania. Te niedoświadczone sytuacje, z którymi nauczyciel spotyka się coraz częściej, muszą być podjęte, mimo nieznaności ich rozwiązywania. Za wypracowanie tych sposobów działania nauczyciel odpowiada sam.
(Kwiatkowska 2012, s. 179)

WPROWADZENIE

Nie ulega wątpliwości, że rodzina jest pierwszym i najważniejszym środowiskiem wychowawczym. Jeśli funkcjonuje prawidłowo, zaspokaja podstawowe potrzeby dziecka, stwarza niezbędne warunki do prawidłowego rozwoju psychofizycznego, wprowadza w świat wartości i norm społecznych, przygotowuje do właściwego pełnienia ról społecznych oraz uczy zaradności życiowej. Na podstawie relacji z najbliższymi u dziecka kształtuje się obraz samego siebie i obraz drugiego człowieka. Interakcje, w których uczestniczy w rodzinie, stanowią dla niego pro-

totyp wzorów interakcji przenoszonych do innych środowisk. Rodzice, troszcząc się o prawidłowy rozwój swojego potomstwa, przygotowują je tym samym do samodzielnego i sensownego kierowania własnym życiem (Rostowska 2005, s. 33–35; Porąbaniec 2011, s. 85).

Jak podkreśla Stanisław Kawula (2014, s. 129–130), w rodzinie funkcjonalnej „dziecko jest cenne przez sam fakt, że się urodziło”. Bezwarunkowa miłość i szacunek ze strony rodziców stają się dla niego podstawą wysokiego poczucia własnej wartości. Rodzice rozpoznają, uznają i szanują prawa dziecka do myśli, uczuć i zachowań. Nigdy nie atakują swojego dziecka fizycznie czy emocjonalnie a w przypadku poniżających zachowań wobec dziecka ze strony innych ludzi wkraczają i otaczają je ochroną.

Nie wszystkie rodziny potrafią organizować życie rodzinne tak, by w sposób racjonalny podejmować działania opiekuńcze i wychowawcze, pełnić swoje funkcje, pomyślnie rozwiązywać problemy i radzić sobie w sytuacjach kryzysowych. Rodzina, która tego nie potrafi, staje się rodziną dysfunkcyjną (Kawula 2014, s. 129). Panuje w niej atmosfera emocjonalnego dystansu i chłodu uczuciowego. Rodzice zaniedbują potrzeby dziecka, w niewystarczający sposób chronią je przed codziennymi zagrożeniami, co w konsekwencji prowadzi do braku poczucia bezpieczeństwa i stabilności. Sposób traktowania dziecka przez rodziców jest dla niego źródłem przykrości i cierpienia, często doznaje ono poczucia niesprawiedliwości i bezsilności wobec swojej sytuacji (Ryś 2007, s. 79–81). Józefa Brągiel (1996, s. 41–42) mówi nawet o krzywdzie dziecka żyjącego w rodzinie dysfunkcyjnej.

Rodziny dysfunkcyjne zazwyczaj negują istnienie problemów wewnątrz rodziny lub pomijają je milczeniem. Pojawianie się wielu kłamstw i manipulacji prowadzi do zubożenia kontaktów i braku wzajemnego zrozumienia. Dzieci boją się komukolwiek zwierzyć ze swoich problemów, gdyż rodzice utrzymują je w przeświadczeniu, że nie rozmawia się z innymi o tym, co się dzieje w domu (Ryś 2007, s. 79–81).

Dzieci, które wzrastają w rodzinie dysfunkcyjnej, zmuszone są do zaadaptowania się do trudnej dla nich sytuacji. Taką formę adaptacji stanowi przyjmowanie przez nie określonych ról związanych z postawą obronną wobec zagrożeń, z którymi stykają się na co dzień. W literaturze przedmiotu najczęściej wymieniane są role Bohatera Rodzinnego, Kozła Ofiarnego, Zagubionego Dziecka i Maskotki. Ich podejmowanie odbywa się w sposób nieświadomy, a typ wybranej roli zależy m.in. od kolejności narodzin, płci, temperamentu, zdolności i możliwości dziecka oraz zmian wynikających z cyklu życia rodziny. Role, które pozwalają dziecku przetrwać w rodzinie, często utrwalają się w formie określonego widzenia świata i konkretnych zachowań jednostki w sytuacjach, w których nie ma żadnej potrzeby kierowania się wyuczonymi reakcjami obronnymi (Cierpiałkowska 2010, s. 263; Ryś 2011, s. 97–101).

Spośród różnych dysfunkcji i patologii dotyczących polskie rodziny szczególnie częste są przemoc i alkoholizm.

DZIECI W RODZINACH Z PROBLEMEM ALKOHOLOWYM

Rodzina z problemem alkoholowym (alkoholowa) to rodzina, w której jedno z rodziców (czasami oboje) pije w sposób nadmierny, destrukcyjny lub niekontrolowany (Sztander 1993, s. 29). Według danych Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych w Polsce żyje ponad 850 tysięcy osób uzależnionych od alkoholu, a ponad 2 miliony pije w sposób szkodliwy. Większość z nich pozostaje w związkach małżeńskich lub partnerskich i ma potomstwo. Liczbę niepełnoletnich dzieci wychowujących się w rodzinach z problemem alkoholowym szacuje się na 2 miliony (za: Cierpiałkowska, Grzegorzewska 2016, s. 7).

Uzależnienie od alkoholu u któregoś z rodziców w sposób istotny zakłóca podstawowe funkcje rodziny, zwłaszcza opiekuńczo-wychowawczą. Wyniki badań pokazują, że dzieci alkoholików są trzykrotnie bardziej narażone na przemoc i czterokrotnie bardziej na zaniedbywanie w porównaniu do dzieci, których rodzice nie są uzależnieni (Jaudes i in. 1995, za: Izdebska, Lewandowska 2012, s. 126).

Życie w rodzinie, w której rodzic pije patologicznie, jest związane ze stanem chronicznego napięcia i dostarcza wielu bolesnych przeżyć, z jakimi dziecku trudno sobie w samotności poradzić. Odczuwa lęk o siebie, o rodzinę i pijącego rodzica, a także złość z nie zawsze łatwych do zrozumienia powodów. Ma również poczucie krzywdy spowodowane wielokrotnym doświadczaniem niezaspokojenia potrzeb, pociągające za sobą cierpienie i rozczarowania (Pacewicz, Strzemieczny 1994, s. 129–130).

Jak wynika z badań dotyczących konsekwencji wychowywania się w rodzinach z problemem alkoholowym, dzieci alkoholików mają bardziej nasilone problemy z zachowaniem niż ich rówieśnicy z rodzin bez problemu alkoholowego. W wieku 6–17 lat wykazują liczniejsze objawy nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi i kontroli zachowania oraz zaburzeń opozycyjno-buntowniczych. Dzieci pijących rodziców mają również więcej kłopotów szkolnych: częściej wagarują, powtarzają klasę bądź nie kończą szkoły (Park, Schepp 2015; Sher 1997, za: Cierpiałkowska, Grzegorzewska 2016, s. 172–176).

Dzieci uzależnionych rodziców znajdują się w grupie podwyższonego ryzyka występowania różnych zaburzeń psychicznych i przystosowawczych. Badania porównawcze najczęściej wskazują na zwiększone ryzyko pojawienia się u nich takich problemów psychicznych jak uogólnione zaburzenia lękowe, zaburzenia depresyjne i uzależnienia. Podatność na uzależnienia wśród dzieci alkoholików

jest czterokrotnie większa niż u dzieci rodziców nieuzależnionych od alkoholu. Najczęściej występujące problemy przystosowawcze dotyczą zaburzeń związanych z kontaktami społecznymi i bliskimi relacjami, samooceną oraz podejmowaniem ról życiowych. Wykazano również, że dzieci alkoholików w porównaniu do rówieśników z rodzin funkcjonalnych charakteryzują się wyższym poziomem negatywnej emocjonalności, są bardziej samotne i wyobcowane oraz częściej cierpią na zaburzenia związane ze stresem (Anda i in. 2002; Bijttebier, Goethals, Ansoms 2006; Harter 2000; Schuckit i in. 2009; Hall, Webster 2007, za: Gąsior, Chodkiewicz 2015, s. 182; Goodwin 1985; Elkins i in. 2004, za: Cierpiąłkowska, Grzegorzewska 2016, s. 173–175).

DZIECI-OFIARY PRZEMOCY W RODZINIE

Przemoc wobec dziecka to

wszelkie formy fizycznego i emocjonalnego złego traktowania, wykorzystania seksualnego, zaniedbywania lub niedbałego traktowania, komercyjnej bądź innej eksploatacji dziecka, które powodują rzeczywiste lub potencjalne zagrożenie dla jego zdrowia, przetrwania, rozwoju i godności, które mają miejsce w relacji odpowiedzialności za dziecko, zaufania lub przewagi (Jarosz 2015, s. 16).

W literaturze przedmiotu najczęściej przedstawia się cztery formy przemocy wobec dziecka w rodzinie: fizyczną, psychiczną, seksualną i zaniedbywanie. Przemoc fizyczna obejmuje wszelkie nieprzypadkowe zachowania z użyciem siły fizycznej, w wyniku których dziecko doznaje bólu oraz cierpienia i których rezultatem mogą być jakiegokolwiek urazy. Ta forma przemocy występuje również w sytuacji świadomego niezapobiegania urazom lub cierpieniu fizycznemu dziecka (Jarosz, Nowak 2012, s. 21). Przemoc psychiczna (emocjonalna) oznacza wszystkie nacechowane wrogością lub obojętnością zachowania rodziców, które niszczą w dziecku poczucie własnej wartości, obniżają zdolność uczenia się, wywołują poczucie bycia niekochanym i uniemożliwiają mu prawidłowy rozwój (Iwaniec 2003, s. 26). Działaniami uznawanymi za krzywdzenie psychiczne są m.in.: upokarzanie, oczernianie, straszenie, dyskryminowanie, wzbudzanie poczucia winy, nieliczenie się z możliwościami rozwojowymi dziecka, nadmierne ograniczanie swobody, wyśmiewanie oraz inne нефizyczne formy wrogiego lub odrzucającego traktowania (Włodarczyk 2017, s. 194). Przemoc seksualna (wykorzystywanie seksualne) z kolei ma miejsce wtedy, kiedy osoba dojrzała seksualnie przez świadome działanie, jak też przez zaniedbanie swoich społecznych obowiązków, dopuszcza

się zaangażowania dziecka w jakąkolwiek aktywność natury seksualnej mającą na celu uzyskanie satysfakcji erotycznej przez osobę dorosłą (Jarosz, Nowak 2012, s. 22). Specyficzną formą przemocy jest natomiast zaniedbywanie dziecka, bowiem w przeciwieństwie do pozostałych form nie musi mieć charakteru aktywnego działania. Oznacza chroniczne lub incydentalne niezaspokajanie przez rodziców podstawowych potrzeb egzystencjalnych dziecka, niespektowanie jego fundamentalnych praw, warunkujących prawidłowy rozwój fizyczny i psychiczny oraz dobry stan zdrowia, jak również narażanie dziecka na jakiekolwiek niebezpieczeństwo. Może dotyczyć różnych potrzeb rozwojowych dziecka, dlatego mówimy o zaniedbywaniu fizycznym, medycznym, emocjonalnym, edukacyjnym. Skrajną formą zaniedbania dziecka jest porzucenie go (Kolankiewicz 2012, s. 81–87).

Stosowanie przemocy w wychowaniu i opiece nad dziećmi, mimo obowiązującego w Polsce zakazu, praktykuje się nadal w wielu domach. Z policyjnych statystyk wynika, że w 2017 roku liczba małoletnich ofiar przemocy w rodzinie wynosiła ponad 13,5 tysiąca przypadków (*Przemoc w rodzinie* 2017).

Doświadczenie przemocy ze strony najbliższych osób jest jednym z największych zagrożeń dla rozwoju dziecka. Czyni ogromne spustoszenie w jego więzi z rodzicami, co bezpośrednio wpływa na poczucie bezpieczeństwa oraz umiejętność nawiązywania dobrych relacji z innymi ludźmi.

Skutki doznawania przemocy mają charakter zarówno bezpośredni, jak i długotrwały, co oznacza, że powodują wiele problemów i dysfunkcji w dorosłym życiu jednostki. Bezpośrednimi reakcjami dzieci na krzywdę mogą być: agresja i zachowania destrukcyjne, emocjonalna labilność, poczucie winy, zaburzenia w relacjach z rówieśnikami, wrogość do otoczenia przy jednoczesnym silnym przywiązaniu do opiekunów, niska samoocena, nadpobudliwość psychoruchowa, zachowania opozycyjno-buntownicze, zaburzenia koncentracji, pogorszenie wyników w nauce (Pospiszyl 1994, s. 156–161).

NAUCZYCIEL W SYSTEMIE POMOCY I WSPARCIA DLA DZIECKA DOŚWIADCZĄCEGO KRZYWDY W RODZINIE

Jednym z ważniejszych czynników, które mogą wpływać na to, jaki ślad pozostawi w psychice doświadczenie krzywdy, jest szybka i adekwatna pomoc. Sytuacja w każdej rodzinie dysfunkcyjnej – czy to z problemem przemocy domowej, czy z problemem alkoholowym – wygląda inaczej, ale zawsze nieodzowne jest udzielenie pomocy. Jedno z podstawowych miejsc, w którym dziecko krzywdzone powinno uzyskać wsparcie to szkoła, bowiem – jak wskazują dotychczasowe badania – negatywne skutki stresu przeżywanego przez dziecko w rodzinie mogą zostać

pomniejszone przez pozytywne doświadczenia z życia szkolnego. Wspierająca postawa osoby dorosłej spoza rodziny potrafi w sposób istotny redukować siłę działania niekorzystnych okoliczności życiowych, w których znalazło się dziecko. W literaturze podkreśla się istotną rolę pozytywnych doświadczeń edukacyjnych młodych osób w kształtowaniu odporności psychicznej, zwłaszcza jeśli istnieje zagrożenie psychopatologią. Więzy łączące uczniów ze szkołą mają silne działanie chroniące przed zachowaniami ryzykownymi, np. nadmiernym spożywaniem alkoholu i innych substancji psychoaktywnych (Resnick i in. 1997, za: Cierpiałkowska, Grzegorzewska 2016, s. 156). Badania longitudinalne prowadzone przez Emmy Werner i Ruth Smith (1982, za: Grzegorzewska 2011, s. 230–231) wykazały, że prawie $\frac{1}{3}$ badanych dzieci z rodzin alkoholowych wyrosła na dobrze przystosowanych dorosłych, a jednym z najsilniejszych predyktorów ich odporności psychicznej było wsparcie społeczne otrzymywane w środowisku szkolnym ze strony dorosłych. Nie do przecenienia wydają się zatem profesjonalna pomoc i wspierająca postawa nauczyciela, który dzięki codziennym kontaktom z uczniami ma wyjątkową możliwość zwrócenia uwagi na ich problemy i zmiany w zachowaniu oraz zauważenia fizycznych symptomów przemocy.

Dzieci krzywdzone „nie mają zwyczaju” ujawniać, że potrzebują pomocy. Zwykle wstydzą się opowiadać o swoich trudnych przeżyciach w rodzinie, często nie darzą zaufaniem dorosłych bądź obawiają się, że nikt im nie uwierzy. Dlatego bardzo ważna jest umiejętność rozpoznawania takich dzieci. W sytuacji podejrzenia, że uczeń może być ofiarą przemocy domowej, nauczycielowi niezbędna jest wiedza o mechanizmach i symptomach przemocy oraz znajomość procedury Niebieskiej Karty. Tymczasem, jak wynika z badań CBOS (za: Jarosz, Nowak 2012, s. 193–198), jedynie nieco ponad $\frac{1}{3}$ nauczycieli zapytanych o kompetencje w identyfikowaniu dzieci-ofiar przemocy w rodzinie ocenia swoją wiedzę jako wystarczającą i sprawdzającą się w praktyce. Poza tym wielu z nich obawia się odpowiedzialności za ingerencje w sprawy rodzin i podejmowanie decyzji o zgłoszeniu przemocy domowej.

Spojrzenie na sytuację dziecka z różnych perspektyw (np. dotychczasowego rozwoju i urazów, jakich doznało) oraz dobra znajomość zachowań charakterystycznych dla przyjmowanych przez nie ról w rodzinie pozwalają nauczycielowi postawić trafną diagnozę źródeł problemów wychowawczych i edukacyjnych ucznia oraz zaplanować kierunki działań. Właściwe postępowanie wychowawcze lub dydaktyczne wymaga dostosowania sposobu pracy do rozpoznanej roli. Inaczej należy pracować z Bohaterem Rodzinnym, inaczej z Zagubionym Dzieckiem. Dla każdej z ról skuteczne są inne korekcyjne strategie oddziaływania (Seweryńska 2015, s. 44).

Pomoc dzieciom z rodzin dysfunkcyjnych polega nie tylko na ustalaniu problemów czy na identyfikowaniu zaburzeń i deficytów, ale również, a może przede

wszystkim na rozpoznawaniu możliwości, zdolności i zasobów dzieci oraz wzmacnianiu czynników ochronnych związanych z indywidualną charakterystyką młodych ludzi. Niezwykle ważne jest uczenie dzieci krytycznego myślenia, podejmowania refleksji nad konsekwencjami własnych działań i rozwiązywania problemów. Nauczyciele powinni zwracać szczególną uwagę na kształtowanie u uczniów wiary w siebie i w możliwość wpływania na swoją przyszłość, poczucia własnej skuteczności oraz umiejętności radzenia sobie z trudnościami i zmianami. Niezwykle ważne wydaje się budowanie u osób doświadczających krzywdy w rodzinie przekonania, że niesprzyjające okoliczności życiowe są czymś, co można zmieniać, a porażki występują naprzemiennie z sukcesami (Grzegorzewska 2011, s. 46–47). Efektem takiej pomocy powinno być wzmocnienie konstruktywnych strategii radzenia sobie ze stresem, pozbycie się przez dziecko poczucia winy, lęku i osamotnienia, podniesienie samooceny oraz stworzenie spójnej, pozytywnej wizji świata i siebie.

Zdaniem Iwony Grzegorzewskiej (2011, s. 47–48) efektywnym narzędziem ochrony dzieci i młodzieży przed negatywnymi skutkami doświadczania przewlekłego stresu w środowisku rodzinnym mogą okazać się skierowane do wszystkich uczniów programy edukacyjne i wychowawcze promujące kształtowanie odporności psychicznej. Programy te mają na celu przede wszystkim odreagowanie napięcia, poprawę umiejętności komunikowania się z innymi, znalezienie sposobu na wyrażanie swoich emocji i potrzeb, a także nabycie umiejętności radzenia sobie z problemami oraz szukania wsparcia i pomocy w sytuacji zderzenia z problemami.

Należy zaznaczyć, że najważniejszym warunkiem skutecznej pomocy ze strony nauczyciela jest autentyczny kontakt z dzieckiem. Nauczyciel musi zdawać sobie sprawę z tego, że budowanie więzi i zaufania to proces. Musi być cierpliwym i uważnym słuchaczem i rozmówcą, okazującym dziecku życzliwość i szacunek oraz akceptującym jego uczucia. Powinien również zdawać sobie sprawę z trudności, na jakie może napotkać w pracy z uczniem krzywdzonym, które wynikają z braku zaufania czy poczucia zagrożenia.

PODSUMOWANIE

Jednym z podstawowych miejsc, w których dzieci wzrastające w rodzinach przemocowych bądź alkoholowych powinny uzyskać pomoc, jest szkoła. Szkoła ze względu na swoje ustawowe zadania zobowiązana jest do zapobiegania krzywdzeniu dzieci oraz do podejmowania działań, gdy są zagrożone, a w szczególności kiedy zagrożenie to pochodzi od samych rodziców. W związku z tym na nauczycielach ciąży obowiązek rozpoznawania, czy prawidłowy rozwój, zdrowie bądź życie dzieci nie są zagrożone. Każdy z nich musi mieć odpowiednią wiedzę i umiejętności,

które pomogą w sprawnym i efektywnym identyfikowaniu objawów występowania przemocy oraz podejmowaniu pierwszych interwencji (Kita 2011, s. 69).

W szkole dzieci i młodzież spędzają kilka godzin dziennie, dlatego tak ważna wydaje się jej rola w podejmowaniu działań chroniących uczniów z rodzin dysfunkcyjnych przed pogłębianiem się u nich problemów emocjonalnych oraz zapobiegających niedostosowaniu społecznemu. Nauczyciel, mimo iż nie jest terapeutą, to – posiadając odpowiednie umiejętności – może wspierać rozwój młodych ludzi wychowujących się w niesprzyjających warunkach życiowych. Właściwe okazana pomoc uświadamia dzieciom, że nie są same ze swoim problemem, pozwala odreagować emocje odczuwane w domu oraz stwarza możliwość nabycia umiejętności psychospołecznych, które pomagają lepiej radzić sobie z pojawiającymi się trudnościami.

LITERATURA

- Brągiel J., 1996, *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*. Opole, Wydawnictwo UO.
- Cierpiałkowska L., 2010, *Funkcjonowanie dzieci alkoholików – psychospołeczne źródła deficytów i zasobów*. W: L. Cierpiałkowska, M. Ziarko, *Psychologia uzależnień – alkoholizm*. Warszawa, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 253–288.
- Gąsior K., Chodkiewicz J., 2015, *Doświadczenia z dzieciństwa i aktywność neotyczna a nasilenie problemów psychicznych u dorosłych z rodzin z problemem alkoholowym*. „Czasopismo Psychologiczne”, nr 2, 181–193.
- Grzegorzewska I., 2011, *Odporność psychiczna dzieci i młodzieży – wyzwanie dla współczesnej edukacji*. „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, nr 1, 37–51.
- Iwaniec D., 2003, *Krzywdzenie emocjonalne a zespół nieorganicznego zaburzenia rozwoju*. „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka”, nr 4, 24–39.
- Izdebska A., Lewandowska K., 2012, *Czynniki ryzyka krzywdzenia dzieci*. „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka”, nr 2, 116–132.
- Jarosław E., 2015, *Przemoc w wychowaniu. Między prawnym zakazem a społeczną akceptacją*. Warszawa, Biuro Rzecznika Praw Dziecka.
- Jarosław E., Nowak A., 2012, *Dzieci ofiary przemocy w rodzinie*. Warszawa, Biuro Rzecznika Praw Dziecka.
- Kawula S., 2014, *Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych*. W: S. Kawula, J. Brągiel, A. Janke (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 115–152.
- Kita B., 2011, *Zadania pracowników szkoły w sytuacji rozpoznania lub podejrzenia krzywdzenia dziecka w rodzinie*. W: J. Zmarzlik (red.), *Przemoc w rodzinie wobec dziecka. Procedury interwencyjne w szkole*. Warszawa, Ośrodek Rozwoju Edukacji, 69–81.

- Kolankiewicz M., 2012, *Zaniedbywanie dzieci*. „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka”, nr 2, 81–94.
- Kwiatkowska H., 2012, *Teoriopoznawcze implikacje związku teorii z praktyką w kształceniu akademickim nauczycieli*. W: M. Urlińska, A. Uniewska, J. Horowski (red.), „Po życie sięgać nowe ...”. *Teoria a praktyka edukacyjna*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 474–489.
- Pacewicz A., Strzemieczny J., 1994, *Pomoc psychologiczna dla dzieci alkoholików*. W: A. Pacewicz (red.), *Dzieci alkoholików. Jak je rozumieć, jak im pomagać*. Warszawa, Agencja Informacji Użytkowej „Bivar”, 117–144.
- Porąbaniec M., 2011, *Działania pracowników socjalnych podejmowane na rzecz zapobiegania zjawisku wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży z rodzin dysfunkcyjnych*. „Pedagogika Rodziny”, nr 1, 83–95.
- Pospizyl I., 1994, *Przemoc w rodzinie*. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Rostowska T., 2005, *Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w zakresie wybranych wymiarów osobowości*. Łódź, Wydawnictwo UŁ.
- Przemoc w rodzinie*, 2017, opublikowano: <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html> [dostęp: 19.07.2018].
- Ryś M., 2007, *Rodzinne uwarunkowania psychospołeczne funkcjonowania Dorosłych Dzieci Alkoholików*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ryś M., 2011, *Role pełnione w rodzinie z problemem alkoholowym a poczucie własnej wartości i relacje interpersonalne z najbliższymi u Dorosłych Dzieci Alkoholików*. „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio”, nr 4, 93–130.
- Seweryńska A.M., 2015, *Uczeń z rodziny dysfunkcyjnej*. Ostrów Wielkopolski, Wydawnictwo Perspektywa.
- Sztander W., 1993, *Dzieci w rodzinie z problemem alkoholowym*. Warszawa, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości.
- Włodarczyk J., 2017, *Przemoc wobec dzieci*. „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka”, nr 1, 192–213.

A TEACHER FACING A CHILD'S HARM

Abstract: Among the various dysfunctions and pathologies affecting modern families, violence and alcoholism are particularly frequent and destructive. In the article, the author briefly presents the consequences of raising a family with an alcohol-related problem and experiencing violence from close relatives. Then she takes a reflection on the position and role of the school and teacher in the system of helping children from alcoholic families and child-victims of domestic violence.

Keywords: children, domestic violence, family with alcohol-related problem, teacher, school